

Načelo supsidijarnosti u okviru socijalnoga nauka Crkve u pape Ivana Pavla II.

Soldić, Mateo

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:129439>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-06**



Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)



SVEUČILIŠTE U SPLITU

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

FILOZOFSKO – TEOLOŠKI STUDIJ

MATEO SOLDIĆ

Načelo supsidijarnosti u okviru socijalnog nauka

Crkve u pape Ivana Pavla II.

DIPLOMSKI RAD

Split, 2020.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

FILOZOFSKO – TEOLOŠKI STUDIJ

MATEO SOLDIĆ

Načelo supsidijarnosti u okviru socijalnog nauka

Crkve u pape Ivana Pavla II.

DIPLOMSKI RAD

iz predmeta *Moralnog bogoslovlja* kod izvr. prof. dr. sc. Marija Volarevića

Split, 2020.

Sadržaj

UVOD	4
1. SUPSIDIJARNOST	6
1.2. Teološko - antropološki temelji načela supsidijarnosti	9
1.3. Načelo supsidijarnosti – povezanost s ostalim načelima socijalnog nauka Crkve	11
2. CRKVENI DOKUMENTI I ENCIKLIKE O NAČELU SUPSIDIJARNOSTI.....	13
2.1. Početak primjenjivanja pojma supsidijarnosti u crkvenim dokumentima	14
2.2. Dokumenti Drugog vatikanskog koncila o upotrebi načela supsidijarnosti	15
2.3. Pape Ivan XXIII. i Pavao VI. o nedostatku primjene temeljnih načela socijalnog nauka Crkve	17
2.3.1. Ivan XXIII.	18
2.3.2. Pavao VI.	20
3. IVAN PAVAO II. I SOCIJALNI NAUK CRKVE	22
3.1. Tekstovi drugih autora o supsidijarnosti polazeći od teologije Ivana Pavla II.	25
3.2. Supsidijarnost kao stvarnost poznata-nepoznata vjernicima laicima	27
3.3. Dostojanstvo ljudske osobe po načelu supsidijarnosti u okviru teološko – socijalnog nauka Ivana Pavla II.	28
3.4. Obitelj i načelo supsidijarnosti – Ivan Pavao II.....	31
3.5. Načelo supsidijarnosti i sudjelovanje vjernika laika u društvenom životu.....	32
ZAKLJUČAK	35
LITERATURA.....	38

UVOD

U ovom radu prikazat ćemo temeljna načela socijalnog nauka Crkve, posebno načelo supsidijarnosti. O pojmu supsidijarnosti nećemo naći puno u filozofskoj i teološkoj literaturi, zato što je to pojam novijeg datuma. Za početak Socijalnog nauka navodi se enciklika pape Lava XIII. *Rerum novarum* iz 1891.g., koja govori o položaju radnika i radničkog pitanja, a poslužila je ujedno kao odgovor na *Komunistički manifest* Karla Marxa, koji se također bavio radničkim pitanjem. Ovim se dokumentom Katolička Crkva počela baviti socijalnim problemima u društvu, a jedan od značajnih dokumenata Crkve je *Quadragesimo anno* pape Pija XI. u kojem se po prvi put spominje izraz supsidijarnost. Supsidijarnost uzima mjesto među drugim načelima Katoličkog socijalnog nauka. Zbog toga Crkva stavlja naglasak na socijalnu tematiku, koja je važna za promicanje svijesti o borbi protiv siromaštva i nepravde te se čvrsto zauzimala za prava čovjeka, provodeći djelo Isusa Krista u svijetlu evanđeoskog navješćaja.

Prvi dio nosi naslov *Supsidijarnost*. Najprije objašnjavamo što je supsidijarnost i gdje je upotrijebljena, zatim navodimo teološko-antropološku upotrebu s jedne strane, a društveno-politički temelj načela s druge strane te ih poslije uspoređujemo. Na kraju prvog dijela donosimo povezanost načela supsidijarnosti s ostalim temeljnim načelima socijalnog nauka Crkve. Drugi dio je naslovljen *Crkveni dokumenti i enciklike o načelu supsidijarnosti*. Pod ovim nazivom Crkveni dokumenti, iznijet ćemo stavove papa, njihovih enciklika i dokumente Drugog vatikanskog koncila na temu supsidijarnosti i korištenje navedenog pojma u dokumentima. Ivan XXIII. i Pavao VI. zalagali su se za obnovu Crkve, a novo razdoblje obilježeno je njihovim djelovanjem

te sazivanjem Koncila koji je otvorio vrata proučavanjem tema za crkveno-društveni život. Važno je skrenuti pozornost na primjenu supsidijarnosti u koncilskoj upotrebi. Treći dio nosi naslov *Ivan Pavao II. i njegove enciklike na temelju socijalnog nauka Crkve*. Ovdje ćemo navesti tekstove autora, koji govore o supsidijarnosti i iznose temeljne odrednice socijalnog nauka u Ivana Pavla II. Zatim govorimo o vjernicima laicima i njihovom poznavanju supsidijarnosti, jer dostojanstvo ljudske osobe i obitelj su polazište teologije pape i prisutnost supsidijarnosti u društvu. Na kraju, donosimo sudjelovanje vjernika laika u društvenom životu po načelu socijalnog nauka, a nakon tri dijela slijedi zaključak svega rečenog vezano uz temu rada *Načelo supsidijarnosti u okviru socijalnog nauka Crkve u pape Ivana Pavla II.*

1. SUPSIDIJARNOST

Pojam *supsidijarnost* dolazi od riječi iz latinskog jezika *subsidium*, a znači nekome pomoći, pripomoći i pomagati. Supsidijarnost kao jedno od načela socijalnog nauka Crkve, a u teologiji ga je po prvi put upotrijebio Pio XI. u svojoj enciklici *Quadragesimo anno* (1931.).¹ Tim je povodom obilježeno 40 godina od prve enciklike Lava XIII. *Rerum novarum* (1891.) koja se bavi pitanjem radništva i položajem radnika. Ovom enciklikom počelo je razdoblje u kojem se Crkva postavila kao zagovaratelj mira i pobornik ljudskih prava. Papa Lav XIII. otvorio je socijalnu tematiku kojom će se kasnije baviti te nalaziti rješenja njegovih nasljednika. Papa Pio XI. preuzeo je Petrovu službu, provodeći u djelo socijalno pitanje koje je godinama bilo zanemareno od strane državne vlasti.

Uz već spomenutu encikliku koja je objavljena početkom tridesetih godina prošlog stoljeća, zavladao je teška gospodarska kriza koja je prvo zahvatila SAD, a potom ostale države u svijetu. Papinsko vijeće "Iustitia et pax" u *Kompendiju socijalnog nauka Crkve* o ovoj temi piše sljedeće: "Enciklika upozorava na nedostatak poštovanja slobode udruživanja i podsjeća na načela solidarnosti i supsidijarnosti da bi se nadvladala društvena proturječja. Odnosi između kapitala i rada moraju biti u znaku kooperacije."² Papa Pio XI. i njegova enciklika su to naglasili kako bi se u društvu cijenile vrijednosti i načela koja su oblikovana u čovjekovoj savjesti da bi preuzeo odgovornost u suradnji s Bogom i ostalim ljudima.

¹ Usp. Marijan Valković (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1991, br. 81.

² PAPINSKO VIJEĆE "IUSTITIA ET PAX", *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, KS, Zagreb 2005, br. 91 (dalje: *Kompendij*).

1.1. Pojam supsidijarnost

Supsidijarnost je jedna od pojmova koja je više zastupljena u društvenom životu i stvara povezanost suradnje između pojedinca i zajednice te se prilagođava hijerarhijskom poretku. Razvija se uspostava odgovornosti svakog pojedinca prema zajednici kojoj pripada. Spomenuli smo na početku da je supsidijarnost u crkvenoj literaturi naveo papa Pio XI. Utemeljuje se unutar slobode i ljudskog dostojanstva, što nudi mogućnost da pojedinac ima smisao slobodno razmišljati i odlučivati o stvarima koje ga zaokupljaju. Joseph kardinal Hoffner o utemeljenju načela supsidijarnosti tvrdi: “Načelo supsidijarnosti ima svoje utemeljenje kako u slobodi i dostojanstvu čovjeka, tako i u ustroju i vlastitosti manjih životnih zajednica čije zadaće i prava ostaju i koje se na smisleniji način ne mogu ispuniti od strane obuhvatnijih socijalnih ustroja.”³ Ljudsko dostojanstvo sa sobom donosi poštivanje čovjeka, koji je stvoren na sliku Božju. Nitko ne smije oduzeti bilo čiju slobodu i dostojanstvo, bilo oni koji su na vlasti, bilo njima podređeni i ostali. Ovdje se može primijeniti supsidijarnost koja dolazi kao upozorenje na sebičnost vlasti i samodopadnosti koja im služe za provođenje uništenja svega što je ljudsko, na prvi pogled, Božje djelo.

Poslije nego što je primijenjen kako u društvu, tako i u Crkvi, mnogi su se socijalni znanstvenici pitali je li ovaj pojam sličan općem dobru i solidarnosti.⁴ Zašto se nije dovoljno učinilo na temeljnom objašnjenju samog naziva? Sve ovo vrijeme nije se dalo truda u razlikama samih pojmova. Može se reći da opće dobro i solidarnost sa supsidijarnosti, koji su postavljeni kao načela socijalnog nauka, imaju slično

³ Joseph kardinal Hoffner, *Kršćanski socijalni nauk*, KS, Zagreb 2005, 58.

⁴ Usp. *Isto*, 57.

obrazloženje.

Mnoge enciklike pozivaju se na supsidijarnost kao odnos između čovjeka i Boga u kršćanskom smislu. "Manjci u djelovanju asistencijske države proizlaze iz neprikladnog shvaćanja zadaće koja je državi vlastita. I na tom području treba poštivati načelo supsidijarnosti"⁵ kako navodi Ivan Pavao II. u *Centesimus annus*. Sloboda je vezana uz supsidijarnost (pripomoć) još u doba dviju revolucija: Francuske i industrijske. Francuska revolucija se pozivala na geslo: *Sloboda, jednakost i bratstvo*, a industrijska revolucija za pokretanje raznih izuma i promjenu iz feudalnog ustroja u moderno građansko društvo. Čovjek je bio shvaćen u individualnom smislu, jer su mu bila zagarantirana prava, dok ga sloboda određuje kao racionalno biće da bi mogao u društvu donositi odluke i time preuzeti odgovornost.

Sloboda i supsidijarnost imaju pristup osobi i to od njezine najranije dobi. Ako čovjeku netko oduzme slobodu, ne može funkcionirati. Zato je tu potrebna supsidijarnost koja zahtijeva pomoć čovjeku oko povratka njegove slobode. Uz pomoć koju nudi supsidijarnost, iznimno je važna i odgovornost za učinjeno djelo. Danas u svijetu, posebno u političkim krugovima, manje se drži do načela supsidijarnosti, jer globalizacija svijeta i prodor liberalizma su uzeli kontrolu nad čovjekom. Njihovim postupkom ograničena mu je sloboda djelovanja, vrši se proces rušenja temeljnih vrijednosti. Zato supsidijarnost mora čovjeku vratiti ono temeljno i vrijedno što ga čini kao osobu i naposljetku, kao Božje stvorenje. Liberalni proces iskrivljuje sliku čovjeka, stavlja ga u produkt kloniranja te ga tako čini božanstvom na zemlji. Previše je naglašena egocentričnost, gubitak komunikacije s drugim/Drugim, živi se ubrzanim

⁵ Ivan Pavao II., Enciklika *Stota godina (Centesimus annus)*, KS, Zagreb 1991, br. 48 (dalje: CA).

životom i ograničenosti vremena. Nedostaje razina odgovornosti na temelju pomoći čovjeku kao nižoj instituciji, što je zadaća više institucije, a to je upravo javna vlast. Čovjek treba pomoć samo za zadaće koje ne može sam riješiti, a javne institucije su tu da mu pomognu riješiti problem. Zadaće koje može obaviti sam, nije mu potrebna pomoć od viših institucija, nego za svoju djelatnost treba preuzeti odgovornost.

1.2. Teološko - antropološki temelji načela supsidijarnosti

Teološko - antropološki temelji supsidijarnosti vezani su uz čovjeka koji je društveno biće i važni su ukoliko na njima i pomoću njih izgrađuje supsidijarne odnose u samom društvu. Socijalni nauk Crkve, odnosno kompendij sažeto iznosi: *"Načelo supsidijarnosti štiti osobe od zlorababa viših društvenih institucija, a ove potonje potiče da pomognu pojedinim individuama te posredničkim tijelima da razviju svoje zadaće. To načelo nameće jer svaka osoba, obitelj i posredničko tijelo ima nešto originalno što može pružiti zajednici."*⁶

Doživljaj slobode omogućuje njemu kao slici Božjoj da mu zajednica pomogne u stvarima za koje ne može preuzeti dužnost. Špiro Marasović kaže: "Budući da smisao načela supsidijarnosti ne leži prvotno u eventualno većoj učinkovitosti društvenih subjekata - tj. u logici utilitarizma – nego u slobodi i kreativnosti pojedinca i nižih skupina, cjelokupno teološko utemeljenje mora polaziti od onih teoloških zasada koje afirmiraju upravo te vrijednote." Ovdje su izrečene bitne karakteristike za čovjeka, jer se pokazuje da sve ono što je korisno i dobro pretvori u slobodu i kreativnost. Te dvije vrijednosti, omogućuju otvorenost pojedine osobe prema sebi i

⁶ *Kompendij*, br. 187.

drugima u okruženju. Marasović kaže: "Sve, dakle, polazi od misterija čovjeka."⁷ Ovdje se polazi od misterija Krista koji je čovjeka pozvao u otkrivanju samoga sebe. "Ostvarenju načela supsidijarnosti odgovaraju: poštovanje i stvarno promicanje primata osobe i obitelji; vrjednovanje udruženja i posredničkih organizacija u njihovim osnovnim odabirima i u svima onima koji se ne mogu delegirati ili ih ne mogu preuzeti drugi."⁸ O odnosu supsidijarnosti i države, papa Ivan Pavao II. u svojoj enciklici *Centesimus annus*, povodom stote obljetnice enciklike *Rerum novarum*, naučava: "Različite okolnosti mogu preporučiti da država provodi zamjensku zadaću."⁹

Kad je riječ o odnosu supsidijarnosti i neprofitnih organizacija u *Kompendiju socijalnoga nauka Crkve* navodi se: "Privatne neprofitne organizacije imaju specifično mjesto u gospodarskom području. Takve organizacije odlikuje hrabri pokušaj skladnoga spajanja proizvodne učinkovitosti i solidarnosti."¹⁰ Špiro Marasović u svom članku *Supsidijarnost kao teološki problem*, pišući o samim teološko – antropološkim temeljima ovog načela, iznosi tvrdnju Waltera Kaspera koji tvrdi da "Isusu nije do nekog boljeg svijeta nego do novoga svijeta".¹¹ Ovom tvrdnjom želi se istaknuti kako sam Isus hoće istaknuti svijet koji je na nebesima, gdje će svi ljudi koji u njega budu vjerovali imati život vječni. Pojam novi svijet se podrazumijeva u Svetom Pismu, a naročito u Novom zavjetu govoreći o mogućem ponovnom Kristovom dolasku (2 Sol 5,1-11). Uvertira u novi podnaslov jest i povezanost supsidijarnosti s drugim načelima socijalnog nauka Crkve. Sličnost između supsidijarnosti i solidarnosti može se vidjeti u provedbi socijalnog nauka te brige i

⁷ Špiro Marasović, *Supsidijarnost kao teološki problem*, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.), br. 1, 66.

⁸ Usp. *Kompendij*, br. 187.

⁹ Ivan Pavao II., *CA*, br. 48.

¹⁰ Usp. *Kompendij*, br. 357.

¹¹ Špiro Marasović, *Supsidijarnost kao teološki problem*, 65.

pomoći ljudima u poteškoćama s kojima se svakodnevno susreću.

1.3. Načelo supsidijarnosti – povezanost s ostalim načelima socijalnog nauka Crkve

Načelo supsidijarnosti jako je povezano s načelom solidarnosti. To mnogi članci i dokumenti svjetovnih (laičkih) i crkvenih autora potvrđuje o odnosu i ostvarenju ova dva načela. "Supsidijarnost treba smatrati nadopunom solidarnosti, ljudska osoba, mjesne zajednice i posredna tijela njime se štite da ne izgube svoju zakonitu samostojnost."¹² Ovim se želi kazati kako je ljudima bitan doprinos u ostvarenju tog načela. Navest ćemo dva teksta istog autora, prvi tekst koji govori o supsidijarnosti i solidarnosti kao dvije bitne cjeline bez koje društvo kao takvo ne može funkcionirati, a drugi se bavi empirijskim istraživanjem hrvatskih državljana (vjernika) koliko poznaju riječi i pojmove kao što su supsidijarnost i solidarnost, te jesu li solidarni prema drugima ili su okrenuti samo prema sebi. Riječ je o autoru Stjepanu Balobanu i njegova dva članka *Ostvarenje solidarnosti po supsidijarnosti* i *Primjena supsidijarnosti u crkvenom životu vjernika laika u Hrvatskoj*. Odnos supsidijarnosti i solidarnosti u današnjem svijetu, mogu doprinijeti shvaćanju i pokušaju razumijevanja društvene situacije. Globalni svijet onemogućuje razvoj čovječanstva. Stvara se nered među narodima koji su prošli mijenjanje sustava, ne znajući za solidarni i supsidijarni postupak. Pozivi na „globalizaciju solidarnosti“ dobivaju sve veće značenje.

U borbi protiv siromaštva, koje onemogućuje onoga "potpunoga humanizma" koji Crkva priželjkuje i slijedi, načelo solidarnosti mora uvijek prikladno uz bok pratiti

¹² Zbor za katolički odgoj, Socijalni nauk Crkve u svećeničkom obrazovanju (30. 12.1988.), u: Marijan Valković, KS, Zagreb 1991, br. 38.

i načelo supsidijarnosti.¹³ Konferencija pod nazivom *Praćenje siromaštva u Hrvatskoj* održanoj u listopadu 2005. godine, gdje je tijekom empirijskog istraživanja, s jedne strane donijela zadovoljavajući, a s druge strane zabrinjavajući rezultat.¹⁴ "Tu se susrećemo s važnim pitanjem konkretnog funkcioniranja, odnosno nefunkcioniranja supsidijarnosti u hrvatskom društvu"¹⁵, kako navodi Baloban u svom članku. O povezanosti solidarnosti i supsidijarnosti kao nerazdvojiva načela, može se poticati i vratiti duh poduzetništva, osnovnog temelja svakog društveno –gospodarskog razvoja. Tako se više na siromašne ne mora gledati kao na problem i teret društva, nego kao na one koji mogu postati subjekti i nositelji nove budućnosti.

Što se tiče ostalih načela, posebno opće namjene dobra u povezanosti sa supsidijarnošću, slična je kao solidarnost. Opće dobro, jedno od načela Socijalnog nauka Crkve, ako se ide definirati, obično nam je ovaj pojam također iz društvenog priopćavanja i gospodarskog života. Opće dobro jest javno dobro, uključujući duhovni, gospodarski i kulturni život ljudi koji čine jednu cjelinu, tj. narod jedne države. Ono mora biti uvijek ispred osobnih interesa pojedinaca koji žele vlast samo za svoju korist. Inače je to problem naslijeđenog mentaliteta iz bivšeg komunističkog sustava te nedostatak solidarnosti i bježanje od odgovornosti. Zato je rješenje u povezivanju supsidijarnosti s ostalim načelima, da pomognu u stjecanju slobode i kreativnosti svakog pojedinca koji će svojim radom doprinijeti razvoju društva u svakodnevnom životu.

¹³ Stjepan Baloban, Ostvarenje solidarnosti po supsidijarnosti, u: *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.), br. 4, 1020.

¹⁴ Usp. *Isto*, 1030.

¹⁵ *Isto*, 1032.

2. CRKVENI DOKUMENTI I ENCIKLIKE O NAČELU SUPSIDIJARNOSTI

Kao što smo na početku spomenuli, pojam supsidijarnost, u crkvenoj literaturi, prvi je upotrijebio papa Pio XI., enciklikom *Quadragesimo anno* (1931.)¹⁶, povodom četrdesete obljetnice izlaska prve socijalne enciklike pape Lava XIII. *Rerum novarum* (1891.). Poziva na obnovu društvenog poretka, poštivanje ljudskih prava, uzdržavanjem obitelji radnika koji mora zaraditi pravednu plaću. Načelo supsidijarnosti u Papinoj enciklici uzima važno mjesto u okviru Socijalnog nauka Crkve. Pio XI. enciklikom uzima primjere iz svakodnevnice i želja mu je uspostaviti gospodarski život na temelju kršćanskog socijalnog duha¹⁷. Njegov nasljednik, Pio XII., pontifikat je obilježio početkom Drugog svjetskog rata. Nije objavio niti jednu encikliku vezanu za Socijalni nauk, nego je za vrijeme ratnog vihora objavio niz govora. Poruke su mu bile nadahnute pozivom na pravednost da se spriječi krvavi sukob i provede mir u svijetlu Evandjelja. Na obljetnice enciklika *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno*, istaknuo je karakteristike Crkve. Njezino uključivanje u rješavanju socijalnih pitanja i moralnu osjetljivost prema ljudima koji trpe nepravdu. Svojim govorom potiče na pravednu raspodjelu dobara koja pripadaju čovječanstvu. Privatno vlasništvo mora se poštivati putem načela Socijalnog nauka. Ističe da obitelj sa svojim zadaćama treba imati vezu s privatnim vlasništvom.¹⁸ Završetkom rata počinje izgradnja novog svjetskog poretka, osnivanjem Ujedinjenih naroda (1945.), Europske zajednice (1951/1952.) i ostalih međunarodnih organizacija u političko-društvenom životu na temelju supsidijarnosti.

¹⁶ Pio XI., *Quadragesimo anno. Enciklika u povodu četrdesete obljetnice enciklike Rerum novarum* (15.5.1931.), u: Marijan Valković, KS, Zagreb 1991, br. 80 (dalje: *QA*).

¹⁷ Usp. *Isto*, br. 135-137.

2.1. Početak primjenjivanja pojma supsidijarnosti u crkvenim dokumentima

Supsidijarnost je dosada bila nepoznati pojam u crkvenom životu. Već smo nekoliko puta spominjali ime pape i njegove enciklike o korištenju principa za unaprjeđenje kršćanskog djelovanja. Pio XI. otvorio je put k daljnjem razvoju Socijalnog nauka.¹⁹ Supsidijarnost se odnosi na društvo koje nema socijalnu osjetljivost i nije organizirano po tom pitanju. Zato Crkva sa svojim enciklikama upozorava na rastući broj nepovjerenja među narodima. Pojavom totalitarnih sustava, načelo supsidijarnosti pokušava vratiti povjerenje i sigurnost svih ljudi. Želi ih potaknuti na djelovanje i aktivnosti kojima su sposobni ukloniti opasne namjere nedemokratske države. Nakon dva Pija, XI. i XII., Ivan XXIII. (Dobri), nastavlja djelo prethodnika temeljem zastupljenosti socijalnih tema u Crkvi. Enciklikom *Pacem in terris* ukazuje na proširenje načela Katoličkog nauka. Načelo supsidijarnosti ne odnosi se samo na gospodarsko, nego i na društveno područje, a enciklika ga promatra kroz međunarodni plan. Ivan XXIII. o supsidijarnosti govori sa stajališta kako ga tumači svaka državna vlast: „Kao što u pojedinim državama treba da se odnosi državnih vlasti prema građanima, obiteljima i posrednim tijelima ravnaju i uređuju po načelu supsidijarnosti, tako je red da se na njemu zasnuju i odnosi svjetskog autoriteta prema javnim vlastima.“²⁰ Ovaj dokument sa sobom nosi nove pojmove u vezi odnosa države i načela supsidijarnosti.

¹⁸ Pio XII., Radio-poruka što ju je Pio XII. uputio, na blagdan Duhova, dne 1. lipnja 1941. godine, cijelom svijetu prigodom pedesete obljetnice Rerum novarum pape Lava XIII., u: Marijan Valković, KS, Zagreb 1991,86.

¹⁹ Usp. Rudolf Weiler, *Uvod u katolički socijalni nauk*, Školska knjiga, Zagreb 1995, 41.

²⁰ Ivan XXIII., *Pacem in terris. Enciklika o miru svih naroda što ga je utemeljiti na istini, pravедnosti, ljubavi i slobodi* (11. 4. 1963.), u: Marijan Valković, KS, Zagreb 1991, br. 140 (dalje: PT).

2.2. Dokumenti Drugog vatikanskog koncila o upotrebi načela supsidijarnosti

Drugi vatikanski koncil koji je službeno otvoren 11. listopada 1962., a zaključen je 8. prosinca 1965. godine. U njemu su objavljene konstitucije, deklaracije i dekreti. Načelo supsidijarnosti se pojavljuje samo kratko u deklaraciji o slobodi vjerovanja *Dignitatis humanae* i pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*. Deklaracija *Dignitatis humanae* govori o pravima osobe i svake zajednice utemeljene na slobodi. S tim se dovodi u pitanje svijest dužnosti svakog pojedinca u zajednici.

Deklaracija *Dignitatis humanae* u svom prvom poglavlju donosi i ne spominje pojam supsidijarnost, nego kao što smo naglasili maloprije, stavlja u kontekst dostojanstvo ljudske osobe i zajednice kojoj pripada te sa svojom sviješću ima vršiti zadaće koje su mu postavljene. Stoga Sveti sabor ponajprije izjavljuje "da je sam Bog objavio ljudskom rodu put po kojemu se njemu služeći, ljudi mogu u Kristu spasiti i postati blaženi".²¹ Krist je taj koji je izabrao sebi vjerne apostole da navješćuju svim narodima Radosnu vijest te koji je mukom, smrću i uskrsnućem spasio čovječanstvo od njegovih grijeha. Ovdje je uz odgovornost, naglašena i sloboda vjerovanja, koja je u naslovu same deklaracije Drugog vatikanskog koncila i glavna tema. Odnosi se na slobodu od pritiska u građanskom društvu. Sloboda ostavlja netaknutim tradicionalan Katolički nauk o moralnoj dužnosti ljudi prema pravoj vjeri i jedinoj Kristovoj Crkvi. Koncil namjerava dalje razvijati nauk novijih papa o nepovredivim pravima ljudske osobe i o pravnom uređenju društva. Naglašeno je načelo slobode vjerovanja koje se iskreno provodi u praksi, posebno u okrilju Crkve, koja uostalom zahtijeva od svojih

vjernika vršenje kršćanskih načela.

Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom društvu *Gaudium et spes* o supsidijarnosti tvrdi: „Načelo supsidijarnosti temelji se na dostojanstvu ljudske osobe koja ima društvenu dimenziju.“²² Iznosi pojedine norme, kako iz vjerskog, tako i kulturnog i gospodarskog života. Crkva je dužna u suvremenom svijetu naviještati evanđeosku poruku Isusa Krista putem društvenog priopćavanja. Konstitucija donosi neke korisne norme uz koje se veže načelo supsidijarnosti. Vezano je uz izgradnju međunarodne zajednice, koju će *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, obrađivati u odnosu između međunarodne zajednice i pojma supsidijarnosti.

Dužnost je međunarodne zajednice da uredi i potiče gospodarski rast, ali tako da se za to namijenjena sredstva što učinkovitije i u potpunoj pravičnosti rasporede. *Kompendij* ističe u vezi civilnog društva da država mora pružiti prikladni okvir za slobodno obavljanje djelatnosti društvenih subjekata i biti spremna za intervenciju tada kada je potrebno i poštujući načelo supsidijarnosti.²³ Zajednici pripada da uz održavanje supsidijarnosti po cijelom svijetu tako uredi gospodarske politike da se razvijaju u skladu s normom pravednosti. I takvo uređivanje, povezano s tehničkom, kulturalnom i novčanom pomoći, mora pružati državama u razvoju potrebnu potporu da mogu prikladno ostvariti porast svojega gospodarstva. Još jedna deklaracija spominje načelo supsidijarnosti, a to je deklaracija o kršćanskom odgoju *Gravissimum educationis*. Ovdje je sabor na početku deklaracije "pozorno razmotrio presudnu važnost odgoja u čovjekovu životu i njegov sve veći utjecaj na društveni napredak

²¹ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dignitatis humanae. Deklaracija o slobodi vjerovanja* (7. 12. 1965.), u: *Dokumenti*, br. 2.

²² DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (8. 12. 1965.), u: *Dokumenti*, br. 25.

našega doba".²⁴ S načelom supsidijarnosti i ostalim moralnim načelima, Crkva i društvo moraju biti obogaćeni dužnostima koje trebaju obavljati za dobro zajednice, imajući u vidu vlastitu odgovornost za svoje zadaće. Odgoj, proces koji je važan od najranijeg djetinjstva, Crkva odgaja svoje vjernike da im navijesti put spasenja i učini ih dionicima Kristova života. Tako i roditelji prihvaćaju odgoj djece kao ulogu koja može doprinijeti za izgradnju društva. Isto tako, roditelji jedan dio odgojne uloge povjeravaju raznim odgojnim institucijama npr. kao što su vrtići, škole, itd. Društvo kao zajednica ima stanovite dužnosti i prava, ako njemu pripada urediti ono što zahtjeva zajedničko vremenito dobro.

2.3. Pape Ivan XXIII. i Pavao VI. o nedostatku primjene temeljnih načela socijalnog nauka Crkve

Papa Ivan XXIII., koji je zaslužan za sazivanje Drugog vatikanskog sabora, u svom pontifikatu (1958. – 1963.) objavio je niz apostolskih pobudnica i enciklika. Najvažnije enciklike su: *Gaudet Mater Ecclessia* u kojoj je riječ o otvaranju Koncila i o pojmu „aggiornamento“ (posadašnjenje), vezan uz ekumenski dijalog Katoličke Crkve s drugim kršćanskim zajednicama. Druga važna enciklika je *Mater et magistra*, koja govori o Crkvi kao Majci i Učiteljici vjernika potaknuta kršćanskim odgojem poučenom evanđeoskim naukom Isusa Krista. U svojoj enciklici Pavao VI., *Populorum progressio* navodi položaj radnika, povezujući ga s prvom socijalnom enciklikom pape Lava XIII. *Rerum novarum*.²⁵ Ali svojim preuzimanjem Petrove

²³ *Kompendij*, br. 418.

²⁴ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskom odgoju* (28.10.1965.), u: *Drugi vatikanski koncil. Dokumenti*, KS, Zagreb 2008, br. 1.

²⁵ Usp. Pavao VI., *Populorum progressio. Enciklika o razvitku naroda* (26. 3. 1967.), u: Marijan Valković, KS, Zagreb 1991, br. 1 (dalje: *PP*).

službe, ova dvojica Papa, pridonijela su velikom razvoju socijalnog nauka Crkve.

2.3.1. Ivan XXIII.

Ivan XXIII. započeo je svoj pontifikat u razdoblju Hladnog rata, u kojem je došlo do pitanja i crkvenog razvoja u drugoj polovici 20. stoljeća. Svjestan je neprilika koje su zaokupile Crkvu i vjernike. Temelj ima u prethodnicima koji su se bavili socijalnim temama, počevši od Lava XIII. Socijalni problemi se ne rješavaju samo putem diplomacije, nego humanitarnim organizacijama koje su osnovane za brigu o siromašnim ljudima u svijetu. Ivan XXIII. počeo je razvijati kršćansku ideju o čovjeku kao pojedincu, stvorenog na sliku Božju. Ovom idejom želi potaknuti kako je potrebno prepoznavati „znakove vremena“²⁶, što će biti spomenuto u *Gaudium et spes*.

U svijetu se događaju nejednakosti, pri čemu dolazi do sukoba između bogatih i siromašnih. Tim sukobom pokušavaju se riješiti problemi koji zahvaćaju zemlje Trećeg svijeta. Socijalno pitanje postalo je globalno pitanje, na međunarodnoj i crkvenoj razini. Ivan XXIII. u enciklici *Mater et magistra*, objavljenoj 1961.g., govori o dostojanstvu ljudske osobe u okviru ekonomskog rasta potrebnog za funkcioniranje čovjeka kao odgovornog prema zajednici kojoj pripada. Drugom enciklikom *Pacem in terris*, koja je objavljena 1963.g. gdje ističe temu mira u razdoblju širenja nuklearnog naoružavanja. Osim govora o miru, istoimena enciklika progovara o pravima čovjeka i dostojanstvu.

Nadopuna je prethodne enciklike *Mater et magistra* i poziva se na smjer koji je

pokazao Lav XIII. Naglasak je stavio na važnost suradnje svih ljudi. Poziva ljude na zadatke koji su bitni za širenje nauka Crkve i Učiteljstva, zasnovani na istini, pravednosti i ljubavi. *Pacem in terris* upozorava i javne vlasti svjetske zajednice koje su pozvane „pretresati i rješavati pitanja koja se pojavljuju u vezi sa sveopćim dobrom, a tiču se gospodarskih, društvenih, političkih i kulturnih prilika.”²⁷ Mir je bitna stvar svih ljudi, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. Ljudi koji su preživjeli totalitarne režime, uz mir, priželjkuju i poštovanje od onih koji su ih proganjali. Papa je zaslužan i za sazivanje novog koncilskog sabora. Drugi vatikanski sabor za njegova pontifikata, obilježio je razdoblje u kojem se Crkva nalazila.

Zato se zalagao za socijalnu otvorenost prema društvu koje je bilo dugo zapostavljeno i nudi mogućnost uključivanja vjernika laika da promiču Socijalni nauk Crkve u svijetu koji je prožet liberalnim kapitalizmom i komunizmom. Dvije najveće opasnosti za provedbu Socijalnog nauka koje su spomenute u prethodnom tekstu, imaju zadatak uništiti sliku čovjeka kao Božjeg suradnika i stvoriti nadčovjeka u teoriji i praksi komunizma, ali i kapitalizma.

²⁶ Usp. Ivan XXIII., *PT*, br. 142.

²⁷ *Kompendij*, br. 95.

2.3.2. Pavao VI.

Pavao VI., kao nasljednik Ivana XXIII., nastavio je rad Drugog vatikanskog sabora i doveo ga do zaključivanja. Socijalnom tematikom se bavio u dvije enciklike *Populorum progressio* i *Octogesima adveniens*. Tako se Pavao VI. zalaže za mir koji jamči napredak gospodarskog i društvenog života. U dokumentu Drugog vatikanskog sabora *Gaudium et spes* navodi se cjeloviti razvoj čovjeka i jačanje solidarnosti. Razmišljajući o tome što dokument govori, papa Pavao VI. izlaže o razvoju kao "o prijelazu iz manje ljudskih u ljudskije prilike."²⁸ Takav prijelaz omogućuje ostvarivanje ljudske osobe na području kulture, gospodarstva i politike. Pavao VI. gleda perspektivu ustanovljenjem Papinske komisije "Iustitia et Pax".

Ovim potezom omogućio je saborskim Ocima odlučnost i vjernost u izvršavanju pravde i mira u napretku zemalja. *Gaudium et spes* iznosi odnos Pavla VI. i saborskih Otaca prilikom ustanove Papinske komisije, prema kojima Papa „vrlo pogodno ustanovljuje neki organizam univerzalne Crkve čija bi dužnost bila da pobudi zajednicu katolika da se promiče napredak zemalja koje su u bijedi i socijalna pravda među narodima“.²⁹ 1968. godine Papa objavljuje svoju apostolsku pobudnicu *Humanae vitae* u kojoj govori o vrijednosti ljudskog života, počevši od začeca do prirodne smrti. Pokušava upozoriti na neprilike koje su ljudski život i njegovo dostojanstvo dovele do pitanja opstanka. Veoma je kritičan prema znanstvenim i medicinskim dostignućima koje u sebi nose znak eliminiranja ljudskog života (npr.

²⁸ Isto, br. 98.

²⁹ Isto, br. 99.

pobačaj, kloniranje, medicinski potpomognuta oplodnja, itd...). Načela supsidijarnosti i solidarnosti u ovom događaju nisu imali previše odjeka zato što je nastao sukob između vjere i znanosti sa suprotnim mišljenjem.

Prvog dana te godine (1968.), Papa proglašava *Svjetski dan mira*. Tako svake godine papa šalje poruke mira uz izabranu temu koja je aktualna u Crkvi i svijetu. *Octogesima adveniens*, druga socijalna enciklika Pavla VI., ugledala je svjetlo dana na osamdesetu obljetnicu enciklike *Rerum novarum*. Nastala je u vrijeme najžešćih sukoba na ideološkoj razini. Posvećuje se najvažnijim socijalnim pitanjima, kao što su: postindustrijske zemlje, obiteljsko pitanje, društvo, gospodarstvo, odgoj djece i mladih. Papa svojim pristupom i vođen Kristovom žrtvom za cijelo čovječanstvo, omogućio je nastavak socijalnog nauka da bude proveden u svim smjerovima društvenog i vjerskog života. Umire 1978. g., ostavljajući trag socijalnog otvaranja Crkve *ad intra* svijetu, kojeg je pogodila kriza identiteta i socijalne nesnošljivosti nakon Drugog svjetskog rata. Ostao je zapamćen po nastavku zasjedanja Drugog vatikanskog koncila te ga službeno zaključio 8. prosinca 1965.g.

3. IVAN PAVAO II. I SOCIJALNI NAUK CRKVE

Ivan Pavao II., punim imenom Karol Wojtyła, izabran je za papu 16. listopada 1978.g., nakon smrti njegovih prethodnika Pavla VI. i Ivana Pavla I. Obilježio je razdoblje Crkve u kojem se osjećala socijalna netrpeljivost prema siromašnim zemljama, odnosno zemljama Trećeg svijeta i komunističkog sustava. U komunističkim zemljama, početkom 80-tih godina prošlog stoljeća održani su prosvjedi radnika za bolji položaj u društvenom (javnom) i privatnom sektoru. Prosvjednicima su pružili potporu sindikati pod nazivom Solidarnost. Što se tiče socijalnog nauka Ivana Pavla II., počinje se zanimati za primjenu katoličkih načela.

Osim izričito socijalnih enciklika Ivana Pavla II. potrebno je naglasiti značaj enciklike *Redemptor hominis*³⁰, koju Papa prvu objavljuje 1979. godine i naglasak stavlja na sjedinjenje Krista sa svakim čovjekom. Upravo zato je Crkva, a posebno enciklike i dokumenti prethodnih Papa, koje se bave socijalnim pitanjima, dale do znanja kako je potrebno imati solidarnost i druga moralna načela za ostvarenje mira i međusobnog dijaloga između Crkve i naroda. Glavnu misao koju ističe je čovjek i njegova osobnost te da je od začeca u osobnom odnosu s Isusom Kristom. Želi se istaknuti da je čovjek bez obzira na sakrament krštenja, kojim se postaje Kristovim dionikom uskrsnuća i pripadnikom zajednice od početka je svog postojanja u odnosu sa Stvoriteljem. Ovo se može povezati s prorokom Jeremijom i pozivom od Jahve (Jr 1,4-5). U enciklici tvrdi kako je čovjek „prvi i temeljni put Crkve“³¹. Ovom mišlju htjelo se pokazati kako je Krist otkupio sve nas na križu. Pokušavalo se na razne

³⁰ Ivan Pavao II., *Redemptor hominis (Otkupitelj čovjeka)*. Enciklika kojom se papa Ivan Pavao II. na početku svoje papinske službe obraća svojoj braći u biskupstvu, svećenicima, redovničkim zajednicama, sinovima i kćerima Crkve i svim ljudima dobre volje (4.3. 1979.), Otkupljeni čovjek i njegov položaj u suvremenom svijetu, u: Marijan Valković, *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, KS, Zagreb 1991, br. 13 (dalje: RH).

načine čovjeka staviti na mjesto Boga. Iz te perspektive Papa ističe „primat etike pred tehnikom, primat osobe pred stvarima, uzvišenost duha nad materijom“. ³² Prva socijalna enciklika *Laborem exercens* Ivana Pavla II. izlazi na devedesetu obljetnicu enciklike *Rerum novarum*. Enciklika govori o radu kao temeljnom dobru za čovjeka koji je prvi cilj gospodarske djelatnosti i ključ rješavanja socijalnih pitanja. U *Laborem exercens* izražava „duhovnost i etiku rada u kontekstu dubokoga teološkog i filozofskog razmišljanja.“³³

Rad je oduvijek obogaćivao čovjeka omogućujući razvoj i plod materijalnim i duhovnim doprinosom ispunjavanja njega kao osobe sposobne za stvaranje novih stvari u suradnji s Bogom. „Rad se ne smije promatrati samo u objektivnom i materijalnom smislu nego se nužno mora voditi računa i o njegovoj subjektivnoj dimenziji“³⁴. Kao što je već rečeno, rad ispunjava čovjeka materijalno i duhovno. Druga enciklika koja se bavi socijalnim temama nosi naziv *Sollicitudo rei socialis* iz 1987.g. S ovom enciklikom Papa se prisjeća na dvadesetu obljetnicu objavljivanja enciklike *Populorum progressio* Pavla VI. Napredak i razvoj su dvije razlike gdje se tvrdi da „istinski razvoj nije svediv na umnožavanje dobara ili usluga, tj. na nešto što se posjeduje, nego mora pridonositi punini čovjekove biti i tako se hoće jasno izdvojiti moralna narav pravog razvoja“.³⁵ Zato Ivan Pavao II., povezuje geslo iz pontifikata Pija XII.: *Opus iustitia et pax* (Mir je plod pravednosti). S tim u vezi s biblijskog stajališta iznosi geslo: „*Opus solidaritatis pax*“ (Mir je plod solidarnosti).³⁶

³¹ Ivan Pavao II., *RH*, br. 13.

³² *Isto*, br. 16.

³³ *Kompendij*, br. 101.

³⁴ *Isto*.

³⁵ Usp. Socijalni nauk Crkve u svećeničkom obrazovanju, br. 26.

³⁶ Ivan Pavao II., enciklika *Sollicitudo rei socialis* (*Socijalna skrb*), KS, Zagreb 1988, br. 39 (dalje: *SRS*).

Treća socijalna enciklika iz 1991. g., *Centesimus annus*, u povodu stote obljetnice *Rerum novarum* predstavlja presjek povijesnog razvoja katoličkoga društvenog nauka u proteklih sto godina i ujedno je mjerodavni putokaz za budućnost. Polazi od temeljnih moralnih načela. Razvija se odnos između vjerskog, društvenog, kulturnog i političkog organiziranja. Kršćanski život i shvaćanje u organiziranju ovih odnosa bitni su za solidarnost, ali i primjenu supsidijarnosti. Željko Oštarić i Anita Bušljeta u svom članku naglašavaju: "Sve navedene enciklike predstavljaju jasnu poveznicu s radom Ivana Pavla II., čija se želja za kontinuitetom može jasno iščitati iz radova njegovih prethodnika."³⁷

Ivan Pavao II. pokazuje kako se rad ispunjava kao stvarnost u oblikovanju svijeta, što ga je Stvoritelj predao čovjeku.³⁸ Potvrđuje se raspadom sovjetskog komunizma u Istočnoj Europi i rušenjem berlinskog zida, te stvaranje demokratskog sustava i slobodnog kretanja stanovništva putem procesa solidarnosti. Osim što je izašla u burnom razdoblju mnogih previranja, predstavlja odlučujuću ulogu evanđeoskog djelovanja. Velika zanimljivost je pridodana konzumizmu i (novim) životnim stilovima, koje su štetne za fizičko i duhovno zdravlje osobe, a za čije je uklanjanje potrebno hitno odgojno i kulturno djelo, koje će obuhvatiti odgoj potrošača za odgovornu upotrebu njihove sposobnosti izbora.³⁹

³⁷ Željko Oštarić i Anita Bušljeta, *Socijalni nauk Katoličke crkve za pontifikata Ivana Pavla II.*, u: *Diacovensia*, 17 (2009.), br. 1, 9.

³⁸ Ivan Pavao II., *Laborem exercens. Enciklika o ljudskom radu* (14. 9. 1981.), u: Marijan Valković, *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, br. 11 (dalje: *LE*).

³⁹ Usp. Ivan Pavao II., *CA*, br. 36.

3.1. Tekstovi drugih autora o supsidijarnosti polazeći od teologije Ivana Pavla II.

Ovdje polazimo od tekstova raznih autora, što znanstvenih stručnjaka, a što teologa na temu supsidijarnosti, kojima je polazna točka teološki nauk u rješavanju socijalnih problema kojima je pristupio Ivan Pavao II.⁴⁰ Špiro Marasović, koji je objavio knjigu *Društvo i Bog – izabrane teme socijalnog nauka Crkve*, polazi od teologije Ivana Pavla II. i navodi vremena proročkog znaka, kao primjerice „znakove vremena“. Posebno o tom izrazu, tj. pojmu „znakovi vremena“, govori i enciklika Ivana XXIII. *Pacem in terris*.⁴¹ Drugi tekst koji je iznimno važan za provedbu načela supsidijarnosti kroz teologiju Ivana Pavla II. jest onaj od Stjepana Balobana, koji donosi o poraznim rezultatima o primjeni supsidijarnosti u crkvenom životu vjernika laika u Hrvatskoj. Članak se bavi pretpostavkama za supsidijarno ponašanje na temelju empirijskog istraživanja.

Ako on načelo supsidijarnosti temelji na prirodnom zakonu i ne shvaća ga samo kao povijesno tehničko sredstvo uređenja ljudskih odnosa, onda u sam pojam supsidijarnosti mora uključiti i ekonomiju te juridičku i političku znanost.⁴² Ponašanje društva u današnjem vremenu pod utjecajem globalizacije, suvremene tehnologije, liberalnog kapitalizma, što je papa Ivan Pavao II. u svojim socijalnim enciklikama naglašavao kao opasnost koja se širi kao zarazna bolest, za koje je potreban lijek da spriječi daljnje uništavanje ljudskog roda kako u moralnom, tako i u duhovnom pogledu.

Analiza razine razumijevanja, mogućnosti utjecaja, preuzimanje odgovornosti,

⁴⁰ Usp. *Isto*, br. 48.

⁴¹ Ivan XXIII., *PIT*, br. 142.

povjerenja i sudjelovanja donosi rješenje rezultata istraživanja obje hipoteze. "Iz prve hipoteze, vidimo da usprkos slabim poznavanjem načela supsidijarnosti u Hrvatskoj, određeni oblici supsidijarnog ponašanja mogu nazrijeti u vjersko – crkvenom životu vjernika laika."⁴³ "Druga hipoteza, po supsidijarnom ponašanju vjernici laici u Hrvatskoj lakše se mogu uključiti u crkveni život u Hrvatskoj."⁴⁴ Proizlazi da su vjernici laici u Hrvatskoj spremni supsidijarno se angažirati u crkvenom životu. Središnje pitanje članka kojeg je objavio Stjepan Baloban, „bilo je istražiti pretpostavke za primjenu supsidijarnosti u crkvenom životu vjernika laika u Hrvatskoj i to na temelju teoretske pretpostavke dvojice poznatih autora (Oswald von Nell-Breuning i Walter Kasper).“⁴⁵ Tako je došlo do mogućnosti primjene supsidijarnosti u Crkvi, što pokazuju konkretni podatci dobiveni u empirijskom istraživanju o supsidijarnosti u Hrvatskoj (obrađeno u prosincu 2009. g.).

Vraćajući se na djelo Špira Marasovića *Društvo i Bog*, nadahnut naukom Ivana Pavla II. o načelu supsidijarnosti govori se u svjetlu Evanđelja, gdje se "katolicitet pretpostavlja kao bratstvo među ljudima, ali ne razara njihovu različitost ni u kulturnom ni u gospodarskom, ni u političkom smislu, štoviše, polazeći od već spomenutih dvaju načela – solidarnosti i supsidijarnosti, ovako poimani katolicitet sve to podržava i potiče. Ova se načela zatim mogu i moraju primijeniti i na političko i gospodarsko djelovanje"⁴⁶,kako ističe Špiro Marasović. U svom članku *Supsidijarnost kao teološki problem*, Marasović istražuje teološke temelje načela supsidijarnosti.

⁴² Josip Grbac, *Političko-društveni vid supsidijarnosti. Teoretsko utemeljenje supsidijarnosti u društvenom i političkom životu*, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.), br. 1, 17.

⁴³ Stjepan Baloban, *Primjena supsidijarnosti u crkvenom životu vjernika laika u Hrvatskoj prema empirijskom istraživanju o supsidijarnosti*, u: *Bogoslovska smotra*, 81 (2011.), br. 4, 841.

⁴⁴ *Isto*, 839.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ Špiro Marasović, *Društvo i Bog: Izabrane teme socijalnog nauka Crkve*, Crkva u svijetu, Zagreb 2006, 156.

Odmah u uvodu naglašava sljedeće: "Cjelokupno je Božje djelovanje, u odnosu prema stvorenju obdarenom vlastitom slobodom, supsidijarno, tj. takvo da čovjeku priskače u pomoć, oslobađajući ga i podupirući njegovu slobodu, a nikad takvo da njega ili tu njegovu slobodu gazi i uništava."⁴⁷

3.2. Supsidijarnost kao stvarnost poznata-nepoznata vjernicima laicima

Kao što je kod Balobana izvršeno empirijsko istraživanje među vjernicima laicima, ovdje se postavlja pitanje: što je to supsidijarnost i što ona predstavlja u životu svakog čovjeka, u smislu vjernika laika? Teško je možda odgovoriti i dati pravilnu definiciju o značenju supsidijarnosti. Zato je potrebno jednostavnim primjerom iz svakodnevnog života, pojasniti svakom čovjeku što je to supsidijarnost i kako je primijeniti u životu. Ovo načelo podrazumijeva oblikovanje društva odozdo, tj. od pojedinca i od nižih skupina prema višima. Time će reći da supsidijarnost podrazumijeva, s jedne strane, slobodu pojedinaca i nižih društvenih slojeva da sami izvršavaju sve one zadaće za koje su spremni i sposobni ih sami obaviti. A s druge strane, spremnost viših društvenih slojeva da budu nižima „pripomoć“ (lat. *subsidium*) samo u onim slučajevima kad niži neku svoju zadaću ne mogu obaviti sami.

Supsidijarnost ne podrazumijeva „pripomoć“ koju bi eventualno pojedinci i niže društvene razine trebali pružiti onima višima, participirajući eventualno u njihovim pravima i odgovornostima. Taj drugi slučaj zamisliv je jedino u hijerarhijski strukturiranim društvima u kojima sloboda i dostojanstvo pripadaju vrhu društvene piramide, dok pojedinci i niži slojevi uživaju to tek djelomice. "Socijalni nauk Crkve

⁴⁷ Špiro Marasović, Supsidijarnost kao teološki problem, 63.

jasno ukazuje kako nijekanje načela supsidijarnosti, zapravo, dovodi do toga da se u određenoj mjeri u društvu poništava duh slobode i inicijative.”⁴⁸ Zato pokušava uvjeriti društvo kako se to načelo upotrebljava na korisni način, kakav se priželjkuje od kršćana. Ivan Pavao II., u svojoj enciklici *Redemptor hominis*, tvrdi u tom pogledu i sljedeće da „napredovanje“ o kojem je u Papinoj enciklici riječ, izraz je osobnoga i društvenoga rasta, čija je teološka utemeljenost dodatni temelj za načelo supsidijarnosti.⁴⁹ Supsidijarnost zapravo i nije drugo nego način kako se čovjeku pojedincu i društvenim tijelima omogućava i olakšava ovo nadilaženje koje je konstitutivni element ljudske osobnosti i kao takav, način ostvarenja Božjega plana s čovjekom i društvom. Na kraju možemo dodati riječima Ivana Pavla II. koje je izrekao u svojoj enciklici *Sollicitudo rei socialis* o supsidijarnosti i uređenju civilnog društva: supsidijarnost postaje nezaobilazno načelo ako želimo urediti civilno društvo, shvaćeno kao skup odnosa među pojedincima i među posredničkim društvima koji se ostvaruju u izvornom obliku i zahvaljujući ‘ stvaralačkom duhu građanina’ .⁵⁰

3.3. Dostojanstvo ljudske osobe po načelu supsidijarnosti u okviru teološko – socijalnog nauka Ivana Pavla II.

Dostojanstvo osobe prema kršćanskom nauku Crkve u prvom redu se temelji na činjenici u kojoj je osoba stvorena na Božju sliku i priliku, ali i u njenoj sposobnosti da može spoznati i ljubiti svoga Stvoritelja. Od njega je postavljena za gospodara nad svim zemaljskim stvorenjima. Kako često puta spominje Ivan Pavao II., jedino je Bog čovjeka stvorio radi njega samoga. Stoga osoba, posjeduje sama u sebi svoje

⁴⁸ Vladimir Dugalić i Damir Mravunac, Socijalni nauk Crkve i načelo supsidijarnosti u svijesti hrvatskih građana (i vjernika), u: *Bogoslovska smotra*, 81 (2001.), br. 4, 817.

dostojanstvo koje nitko i nikad ne smije negirati i oduzimati. Što se tiče čovjeka kao društvenog bića, njegovo je naravno usmjerenje da se udruži i živi u zajednici.

Kad se kaže da čovjek po svom dostojanstvu ima određena prava, onda ta prava imaju posebno značenje, odnosno vrijede za svakoga čovjeka i svi ih moraju poštivati. U ovom osobnom humanizmu zastupljene su individualno – osobna i društvena dimenzija čovjeka, ljudska osoba i njegovo dostojanstvo predstavljaju se kao temelj socijalnog nauka Crkve. Dokument Drugog vatikanskog koncila *Gaudium et spes* o dostojanstvu kaže da je "potrebno smatrati svoga bližnjega, ne izuzevši nikoga, kao drugoga samoga sebe, u prvom redu vodeći brigu o njegovu životu i o sredstvima koja su mu potrebna za dostojan život."⁵¹ U svom antropološkom sadržaju predstavlja ishodište svih drugih načela koje imaju za zadatak ništa više osim štititi i promicati ovo prvo i osnovno načelo, jer bez njega je jasno da ostala načela gube svoj smisao i uporište.

Kao što *Kompendij socijalnog nauka* iznosi konkretne upute o načelu supsidijarnosti, to isto vrijedi za dostojanstvo ljudske osobe kad govorimo o poštovanju ljudske osobe. Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* u sklopu *Kompendija* naglašava: „Pravedno se društvo može ostvariti samo u poštovanju transcendentnog dostojanstva ljudske osobe. Ona je posljednja svrha društva, koje joj je podređeno“⁵² Nemoguće je promicati dostojanstvo osobe ako se ne vodi briga o obitelji, skupinama, udruženjima i lokalnim društvenim prilikama. To omogućuje da se ljudi spontano osnivaju i time ostvaruju stvarni društveni rast. Mreža tih odnosa, što

⁴⁹ Usp. *Isto*, br. 49.

⁵⁰ Ivan Pavao II., *SRS*, br. 15.

⁵¹ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* (Radost i nada), br. 27.

⁵² *Kompendij*, br. 132.

je područje civilnog društva, prožima društveno tkivo i tvori osnovu prave zajednice osoba, omogućujući priznanje najuzvišenijih oblika društvenosti.⁵³ Marasović ističe: Ljudsko dostojanstvo, naime, kao vrijednosni zajednički nazivnik i glavni pokretač svih mogućih silogizama suvremene civilizacije, ne samo da to ni danas nije posvuda nego je i za zapadni dio svijeta to postao odnedavno.⁵⁴

“Što se katoličkog kulturnog kruga tiče, ljudsko je dostojanstvo tek s Drugim vatikanskim koncilom zauzelo rečeno vrijednosno mjesto, budući da je to mjesto do Koncila zauzimala – istina”,⁵⁵ kako ističe Špiro Marasović. Društveni ustroj, unutar kojeg djeluje pojedinac, odlučujuću ulogu imao je upravo u odnosu prema istini. Njegovo dostojanstvo u tom smislu bilo je zanemareno od strane koja se suprotstavlja i gazi ljudsko dostojanstvo. Moglo se je to doživjeti u vlastitoj prošlosti, ovdje promatrajući s gledišta kršćanstva.

Od samih početaka, otkad je ustanovljeno kršćanstvo od Isusa Krista i njegovih apostola, ljudi koji su prihvaćali kršćansku vjeru, doživljavali su progone, ubijanja, lomače, giljotine, itd. “Ivan Pavao II. je mnoge od takvih promašaja u prošlosti vlastite Crkve na izmaku prošlog tisućljeća od svih javno zatražio oprost.”⁵⁶ Katekizam Katoličke Crkve u vezi s ljudskom osobom kaže: „*Sličnost s Bogom pokazuje da su bit i postojanje čovjeka konstitutivno povezani s Bogom na najdublji način*“.⁵⁷ To je odnos koji postoji sam po sebi, koji ne dolazi nešto kasnije i koji se ne pridodaje izvana. Cijeli život čovjek traga i traži pitanje o Bogu i svom postojanju.

⁵³ Usp. *Kompendij*, br. 185.

⁵⁴ Špiro Marasović, *Društvo i Bog- Izbor aktualnih tema socijalnog nauka Crkve*, 28.

⁵⁵ *Isto*.

⁵⁶ *Isto*, 28-29.

⁵⁷ *Kompendij*, br. 109.

3.4. Obitelj i načelo supsidijarnosti – Ivan Pavao II.

Na početku ovog podnaslova navest ćemo što autor govori o položaju žene u obitelji. "Katolički društveni nauk preko svojih načela solidarnosti i supsidijarnosti zasigurno može ponuditi viziju kako ostvariti uzajamno harmonijsko djelovanje, ne samo između muškarca i žene u odnosu na obitelj i rad unutar obitelji, nego i kako harmonizirati odnos između obitelji, rada i društva."⁵⁸ Obitelj je važna i ključna s obzirom na osobu.⁵⁹ U svojim zadaćama u prilog svakom od svojih članova ona je, po važnosti i vrijednosti, ispred zadaća koje moraju obavljati društvo i država. Obitelj, subjekt i nositelj nedodirljivih prava, svoje postojanje i vrijednost ima u ljudskoj naravi, a ne u priznavanju države. "Ona ne postoji za društvo i za državu, nego su društvo i država za obitelj."⁶⁰ Potrebna je odgovornost društva i države u odnosu s obitelji. Zato se treba provoditi načelo supsidijarnosti jer "javne vlasti ne smiju obitelji oduzimati one zadaće koje ona može dobro obavljati sama ili pak u slobodnom udruživanju s drugim obiteljima"⁶¹, što u svojoj apostolskoj pobudnici *Familiaris consortio* Ivan Pavao II. iznosi temelj obitelji koji ne smiju biti ignorirani od strane društva i države. Obitelj ima ulogu odgajati i pripremati djecu za ulazak u život. U tom je smislu iznimno potreban preduvjet priznavanja, koji zahtijeva zaštitu, vrednovanje i promicanje identiteta obitelji, prirodnoga društva zasnovanog na braku.

Zato obitelj stvara identitet prepoznatljiv u sklopu bračnog zajedništva, a društvo i država moraju biti svjesni svojih zadaća koje obavljaju i idu u dobrobit same obitelji i njenih članova, tj. zajednica naroda koja tu obitelj čini. Ivan Pavao II., kroz

⁵⁸ Marijo Volarević, Novi feminizam i kulturna promocija žene majke- radnice, u: *Obnov. život*, 67 (2012.), br. 2., 231.

⁵⁹ *Kompendij*, br. 212.

⁶⁰ *Isto*, br. 214.

svoju službu i teološku inicijativu, uvijek je pozivao na obranu ljudskog i stvaranju zajedničkog života. On pokazuje najvažnijim dokumentima koje je objavio na temu obitelji i bračnog zajedništva: apostolsku pobudnicu *Familiaris consortio* iz 1981. g. s kojom stavlja naglasak na obitelj kao zajednicu muškarca i žene te spominje njezine glavne zadaće i encikliku objavljenu 1995. g. *Evangelium vitae*, u kojoj je naglasak stavljen na obranu ljudskog života, pozivajući se na tekstove Starog zavjeta i vođenjem evanđeoskog navještaja nasuprot opasnostima koje prijete ljudskom životu.

3.5. Načelo supsidijarnosti i sudjelovanje vjernika laika u društvenom životu

Traganje za općim dobrom u duhu služenja, razvoj pravednosti s posebnom pozornošću na prilike siromaštva i patnje, poštovanje autonomije zemaljskih stvari, načelo supsidijarnosti, promicanje dijaloga i mira u okviru solidarnosti, a to su smjernice na kojima kršćani laici trebaju nadahnjivati svoje društveno – političko djelovanje. Svi vjernici, moraju se pozivati na svoju savjest i poštivati norme koje su propisane po zakonu, ali i promicati duhom vjerski način života. Što se tiče primjene supsidijarnosti među laicima pokazuje se velika nezainteresiranost u pogledu obavljanja mnogih zadaća koje se tiču ne samo njih, nego i cjelokupnog broja ostalih ljudi. Polazeći od aktivnosti mladih, važno je pobuditi svijest evanđeoskog poziva što ga naučava Katolička crkva. Do tih skupina vjernika ne možemo doći redovitim pastoralom te će najčešće trebati osobni pristup u određenim prigodama.⁶² Ovo je upozorenje koje daje znak probuđenosti da se problemu pristupi na način kršćanskog

⁶¹ Ivan Pavao II., *Familiaris consortio (Obiteljska zajednica)*, apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu (22.11. 1981.), u: Marijan Valković, *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, KS, Zagreb 1991, br. 45 (dalje: FC).

⁶²Vladimir Dugalić – Damir Mravunac, *Socijalni nauk Crkve i načelo supsidijarnosti u svijesti hrvatskih građana (i vjernika)*, u: *Bogoslovska smotra*, 81 (2011.), br. 4, 835.

djelovanja. Načelom supsidijarnosti se uspostavlja odgovornost i "ono ima snažno utemeljenje u smislu priznavanja dominantnih i društvenih normi."⁶³

Stjepan Baloban o sudjelovanju vjernika laika u Hrvatskoj, što smo maloprije spominjali, iznio je primjenu supsidijarnosti u hrvatskom društvu putem istraživanja, koja su odobrila dva važna teologa, Walter Kasper i Oswald von Nell-Breuning. S obzirom na postavljena pitanja, po mogućnosti poznavanja pojma supsidijarnosti, može se reći, na prvom mjestu, mogućnost *utjecaja na odluke* vjerske zajednice te župe i biskupije pokazuje se da ispitanici imaju veću mogućnost utjecaja na odluke o crkvenom životu nego u društvenom.⁶⁴ Zanimljiv je podatak što mlađi naraštaji smatraju kako mogu više utjecati na odluke u župi i biskupiji, a najmanje drže da ne mogu utjecati. Za *preuzimanje odgovornosti* dobiveni su rezultati, gdje najveću odgovornost za cjelokupni život ima *župnik*.⁶⁵ Katolici u Hrvatskoj od vjernika laika očekuju veći angažman u Caritasu, financiranju župe i gradnji župne crkve. Za stvaranje ozračja supsidijarnosti kao i za konkretnu primjenu iznimno je važno *povjerenje u crkvenom životu* kako u crkvene institucije tako i službenike.⁶⁶

Tako analize u primjeni supsidijarnosti pokazuju, a ovdje je riječ o katolicima, da je to povjerenje relativno visoko. Katolici imaju najviše povjerenja u župnike s kojima češće komuniciraju, a iz te komunikacije se onda može razvijati povjerenje. Što se tiče *spremnosti na aktivno sudjelovanje* u crkvenom životu pokazala se dobra pretpostavka za primjenu supsidijarnosti, a rezultati pokazuju kako su katolici

⁶³ Gojko Bežovan, Amoralni familizam kao prepreka ostvarenju načela supsidijarnosti u hrvatskom društvu, u: Stjepan Baloban- Gordan Črpić (ur.), *O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj*, Zagreb 2004, 61.

⁶⁴ Stjepan Baloban, Primjena supsidijarnosti u crkvenom životu vjernika laika u Hrvatskoj prema empirijskom istraživanju o supsidijarnosti, 871.

⁶⁵ *Isto*, 872.

⁶⁶ *Isto*.

najspremniji sudjelovati u radu Caritasu.⁶⁷ Mlađi naraštaji iskazuju više spremnosti za socijalni angažman u Caritasu. Na kraju, možemo reći kako sudjelovanje vjernika laika u društveno – političkom i crkvenom životu uz primjenu načela supsidijarnosti, pokazuju veliki potencijal i otvorenost u komunikaciji katolika, tj. vjernika s drugim ljudima u društvu koji imaju različito mišljenje o bitnim životnim pitanjima i problemima.

⁶⁷ *Isto.*

ZAKLJUČAK

Tema o načelu supsidijarnosti nudi toliko rasprava kako bi se suočili s problemima koje susrećemo u svakodnevnom životu. Potrebna je primjena metoda Socijalnog nauka Crkve, jer ključni problem je nepoznavanje pojmova. Oni su sastavni dijelovi crkvenog i društveno – političkog života. Preduvjet za postizanje mira među ljudima je otvorenost i veliki doprinos vjernika laika u provođenju supsidijarnosti i solidarnosti. Bez komunikacije ne može se očekivati veliko razumijevanje i primjenjivanje razvoja u društvu. Stjepan Baloban kaže: "Supsidijarni sustav mora računati s brojnim problemima i trenutačna hrvatska društvena situacija nije pogodno tlo za razvoj supsidijarnog ponašanja."⁶⁸ Danas, u većini slučajeva, ljudi pojmove poput supsidijarnosti i solidarnosti shvaćaju kao da se radi o humanitarnoj djelatnosti koju preuzima u crkvenom životu župna zajednica zajedno sa župnikom u suradnji sa Caritasom i biskupijom. Očekuje se velika odgovornost svakog pojedinca u zajednici, a ne samo da svu odgovornost na sebe preuzimaju župnik, Caritas i biskupija. Stoga se traži spremnost na sudjelovanje svih ljudi u primjeni načela za dobrobit zajednice.

U zaključku možemo reći o primjeni supsidijarnosti u Novom zavjetu, koju je obradio Mario Cifrak u svom članku, gdje je na početku naveo kako odnose između dviju strana, s jedne strane u društveno – političkom kontekstu koji je odnos između Rimskog Carstva i kršćanstva te s druge strane unutar Crkve- odnos između službe sedmorice (đakoni) i udovica. Naime, "prema jednoj pastoralnoj poslanici brigu o „pravim „ udovicama treba preuzeti Crkva, a o onima koje ne pripadaju takvima treba skrbiti neka ženska osoba iz zajednice, iz čega se može vidjeti kako se, premda ne

⁶⁸ Isto, 873.

poznavanju termina supsidijarnosti, ipak primjenjivalo načelo u počecima utemeljenja kršćanske zajednice.”⁶⁹

Načelo supsidijarnosti pojavilo se u crkvenoj literaturi, i to objavljivanjem već spomenute enciklike Pija XI. *Quadragesimo anno* 1931. g.⁷⁰ koristilo se u dokumentima Drugog vatikanskog koncila. Prema tumačenju njemačkog teologa Oswalda Nell – Breuninga, nije se termin koristio sve do 1968. kad je održana prva sinoda biskupa o samoj primjeni supsidijarnosti u crkvenom životu.⁷¹ Ivan Pavao II. u prijelaznom razdoblju svoga pontifikata ili službe, objavljuje niz socijalnih dokumenata pozivajući na mir, rast razvoja, primjenu solidarnosti, otvorenost na dijalog te spremnost na sudjelovanje u primjeni općeg dobra i supsidijarnosti.

Kritizira stanje općeg kaosa u svijetu, socijalne netrpeljivosti između bogatih i siromašnih, širenje lažnih vijesti, progone i ubojstva nevinih ljudi, itd. Na socijalni nauk Ivana Pavla II. pozivaju se njegovi nasljednici, pape Benedikt XVI. enciklikom *Caritatis in veritate*, gdje su ljubav i istina važne u promicanju Kristova navještaja, te Franjo u enciklici *Lumen fidei*, gdje je riječ o jednom od ključnih problema u današnjem svijetu – ekologiji i očuvanju okoliša te nebriga o prirodnim čimbenicima, u kojima je glavni krivac sam čovjek. Supsidijarnost treba biti u budućnosti jasno primjenjivo načelo Socijalnog nauka Crkve, jer uz dobro poznavanje može doći do skladnog rješavanja svih problema koji zaokupljaju čitavo čovječanstvo te uz međusobnu suradnju zajednice i odgovornosti svakog pojedinca u njoj. Bitno donosi rezultate koji će pokazati učinkovitost te primjene u Crkvi i u društvu. Za budućnost ljudi u Hrvatskoj najvažnije je dobro poznavanje i korištenje supsidijarnosti stoga

⁶⁹ Mario Cifrak, Načelo supsidijarnosti u Novom zavjetu, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.), br. 1, 165.

možemo reći da je problem slabo shvaćanje solidarnosti u društvu. Time se daje do znanja da će važnost ovih načela uvijek stajati uz nauk Katoličke crkve.

⁷⁰ Pio XI., *QA*, br. 81.

⁷¹ Usp. Stjepan Baloban, *Primjena supsidijarnosti u crkvenom životu vjernika laika u Hrvatskoj...*,842.

LITERATURA

Dokumenti Crkve:

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.

IVAN PAVAO II., Enciklika *Socijalna skrb (Sollicitudo rei socialis)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988.

IVAN PAVAO II., Enciklika *Stota godina (Centesimus annus)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., 854.

PAPINSKO VIJEĆE IUSTITIA ET PAX, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., 81-166.

VALKOVIĆ, Marijan (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., 1-650.

Knjige:

HOFFNER, kardinal Joseph, *Kršćanski socijalni nauk*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., 57-58.

MARASOVIĆ, Špiro, *Društvo i Bog – izbor aktualnih tema socijalnog nauka Crkve*, Crkva u svijetu, Split, 2006., 28-156.

WEILER, Rudolf, *Uvod u kršćanski socijalni nauk*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., 41.

Članci:

BALOBAN, Stjepan, *Ostvarenje solidarnosti po supsidijarnosti*, Izvorni znanstveni rad, Bogoslovska smotra, vol. 75, No. 4, Zagreb, 2005., 1019-1043.

BALOBAN, Stjepan, *Primjena supsidijarnosti u crkvenom životu vjernika laika u Hrvatskoj prema empirijskom istraživanju o supsidijarnosti*, Bogoslovska smotra, vol. 81, No. 4, Zagreb, 2011., 839-874.

BALOBAN, Stjepan, *Mogućnosti supsidijarnosti u crkvenom životu*, Bogoslovska smotra, vol.79, No. 1, Zagreb, 2009., 147-163.

BALOBAN, Stjepan, *Ozračje sinodalnosti i supsidijarnosti u Katoličkoj crkvi*, Bogoslovska smotra, vol. 86, No. 2, Zagreb, 2016., 311-325.

CIFRAK, Mario, *Načelo supsidijarnosti u Novom zavjetu*, Bogoslovska smotra, vol. 79, No. 1, Zagreb, 2009., 165-182.

DUGALIĆ, Vladimir i MRAVUNAC, Damir, *Socijalni nauk Crkve i načelo supsidijarnosti u svijesti hrvatskih građana (i vjernika)*, Bogoslovska smotra, vol. 81, No. 4, Zagreb, 2011., 815-838.

GRBAC, Josip, *Političko-društveni vid supsidijarnosti. Teoretsko utemeljenje supsidijarnosti u društvenom i političkom životu*, Bogoslovska smotra, vol.79, No. 1, ,Rijeka, 2009., 11-61.

MARASOVIĆ, Špiro, *Supsidijarnost kao teološki problem*, Bogoslovska smotra, vol. 79, No. 1, Zagreb, 2009., 63-90.

OSLIĆ, Josip, *Sustavi vrednota u današnjem vremenu*, Bogoslovska smotra, Vol. 71,

No. 2-3, Zagreb, 2001., 231-260.

OŠTARIĆ, Željko i BUŠLJETA, Anita *Socijalni nauk Katoličke crkve za pontifikata pape Ivana Pavla II.*, Diacovensia, Vol. 17, No. 1, Zagreb, 2009., 7-30.

SEVER, Irena i MRAVUNAC, Damir *Strah, supsidijarnost i sudjelovanje*, Bogoslovska smotra, Vol. 81, No. 4, Zagreb, 2011., 965-987.

VOLAREVIĆ, Marijo, *Novi feminizam i kulturna promocija žene majke- radnice*, Obnovljeni život, Vol. 67, No. 2, Zagreb, 2012., 223-237.

VUKOJA, Nikola, *Kultura i krjepost supsidijarnosti u izgrađivanju kršćanskog identiteta u hrvatskom društvu*, Bogoslovska smotra, Vol. 81, No. 4, Zagreb, 2011., 931-954.